

YAŞAR CƏFƏRLİ

HƏRBİ QURUCULUQ SAHƏSİNDƏ İSLAHATLAR: SİLAHLI QÜVVƏLƏRƏ NƏZARƏTİN SOSİOLOJİ TƏHLİLİ

«Hətta ölkə üçün hərbi qüvvə saxlanması zəruri olsa belə, müdrik və ehtiyatlı xalqın ayaq gözü hər zaman onun üstündə olmalıdır»

Samuel Adams,
ABŞ İstiqlal Bəyannaməsinin müəllifi

Silahlı qüvvələrə və digər hərbi birləşmələrə nəzarət (başqa sözlə - orduya nəzarət) cəmiyyətin üzləşdiyi ibtidai problemlərdən biridir. Hələ qədim dövrlərdə silahlı dəstələrin yaradılması ilə bərabər eyni zamanda bu dəstələrə, daha doğrusu icma və dövlət maraqlarının müdafiəsi üçün yaradılmış silahlı qüvvələrə nəzarət elementləri də formalaşmağa başlamış, tayfalarından müasir dövlətlərin yaradılmasına qədər ötən inkişaf yolu boyunca hərbi qüvvələr üzərində nəzarət sistemi də təkmilləşərək müəyyən səviyyəyə çatmışdır. Bütün dövrlərdə və dövlətlərdə orduya nəzarət əsasən müəyyən fərdlər və kiçik sosial qruplar tərəfindən öz siyasətlərini yüürtmək, hakimiyyəti əldə saxlamaq, hərbi qüvvələrdən özlərinin maraqlarının təmin olunması üçün istifadə etmək məqsədi ilə həyata keçirilmişdir.

XVIII əsrin sonları və XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya və bir sıra digər Avropa dövlətlərində orduya nəzarət institutları bu ölkələrdə baş verən demokratik ictimai - siyasi proseslərə uyğun olaraq yenidən formalaşmağa başladı. Amerikada yaranan yeni mərkəzləşmiş dövləti - ABŞ-ı müdafiə edə biləcək dövlət strukturunu yaradarkən onun qurucuları «hərbi qüvvələrə adekvat şəkildə nəzarət edilməzsə, onlardan dövlət strukturlarını ələ keçirmək və demokratiyaya təhlükə törətmək üçün istifadə oluna bilər» düşüncəsini ortaya qoydular (1, s.60). Ona görə də ABŞ-ın Konstitusiyasında demokratiyanı qorumaq məqsədi ilə: a) Hərbi qüvvələrin mülki hakimiyyətə tabe edilməsi; b) Prezidentin eyni zamanda ABŞ Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı olması; c) Eyni zamanda, «Konstitusiya hakimiyyətin Prezident idarəsinin əlində həddindən artıq cəmləşməsinin qarşısını almaq məqsədilə ordunun yaradılması və saxlanmasına, yəni bunun üçün maliyyə vəsaiti ayrılmasına görə məsuliyyəti və müharibə elan etmək səlahiyyətini Konqresə həvalə etmişdir. Bununla belə, ABŞ-da hərbi qüvvələrə mülki nəzarətin həlledici cəhəti ondadır ki, Prezidentin özü bütün funksiyaları baxımından demokratik dövlətin tələb etdiyi məhdudiyətlərin obyektinə çevrildiyindən onun hərbi qüvvələrdən sui - istifadə edə bilməsi o qədər də asan deyil» (1, s.60).

XX əsrin ortalarında Qərargah Rəisləri Komitəsinin və Müdafiə Departamentinin təsis edilməsi ilə Amerika Birləşmiş Ştatlarında hərbi

qüvvələrə geniş mərkəzləşdirilmiş nəzarət aparatı yarandı. ABŞ-ın Milli Təhlükəsizlik Şurası və Müdafiə Departamenti hərbi qüvvələrin səviyyəsi, onların silah - sursatla təminatı və bu qüvvələrdən istifadə kimi ən mühüm səlahiyyətləri yerinə yetirir. Digər tərəfdən Müdafiə Departamenti həm də ordu ilə mülki qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını həyata keçirir.

Nəticə etibarını ilə demokratik və hüquqi dövlətlərin yaranması «Daha az hakimiyyət» ideyası ilə əlaqədar olaraq, silahlı qüvvələrə və digər hərbi birləşmələrə nəzarət ictimai - siyasi zərurətə çevrildi. Orduya nəzarət sistemində yeni meyarlar meydana çıxdı. Nəzarətin obyekt, subyekt və məqsədləri daha da genişləndi.

Bəşər tarixində «XX yüzillik demokratiyanın təntənəsi əsri kimi yadda qalıb... XX yüzillik ərzində bütün əsas alternativlər demokratiya ilə yarışda «böyük hesabla» udubular» (2, s.169). XX əsrdə yer kürəsinin müxtəlif bölgələrində yerləşən bir sıra ölkələrdə çoxsaylı demokratik institutlar formalaşmışdır. Bununla yanaşı bu problemlə məşğul olan bir sıra dünya şöhrətli alimlər, o cümlədən Robert A.Dahl hesab edirlər ki, «demokratiya qəti qələbə çalmayıb və buna heç yaxınlaşmayıb da». Onlara görə demokratiya bütün yer kürəsində özünü hələ təhlükəsiz hiss edə bilməz. Odur ki, dünyanın aparıcı mütəxəssisləri demokratiya üçün münbit şərait yaradan əsas şərtləri müəyyənləşdirmək istiqamətində durmadan elmi tədqiqat işləri aparırlar. Amerikalı alim Robert A.Dahl özünün bu mövzuya həsr etdiyi «Demokratiya haqqında» adlı kitabında demokratiya üçün ən vacib olan beş əsas şərt müəyyənləşdirmişdir. Robert A.Dahl hesab edir ki, «ordu və polis üzərində seçilmiş vəzifəli şəxslər tərəfindən həyata keçirilən nəzarət» demokratiya üçün ən vacib olan beş əsas şərtlərdən birincisidir. Elə həmin əsərdə Robert A.Dahl belə fikirlərlə çıxış edir: «Nə qədər ki, demokratik qaydada seçilmiş vəzifəli şəxslər silahlı qüvvələri və polisi öz nəzarətləri altına almayıblar, demokratik siyasi institutlar çətin ki, inkişaf edə və ya duruq gətirə bilsinlər... Əgər demokratik qaydada seçilmiş məmurlar bu strukturlar üzərində effektiv nəzarətə nail ola bilsələr, onda bu təşkilatların əməkdaşları, ilk növbədə də zabitlər onların idarəsi ilə hesablaşmağa məcbur olurlar... Bu cür nəzarət olmadan demokratiyanın perspektivləri xeyli dumanlıdır» (2, s.173-174). Digər amerikalı alim M.İ.Urovski isə belə hesab edir ki, «amerikan siyasi sistemini yaşadan ənənələrdən biri hərbi rəhbərliyin mülki liderlərə tabeçiliyidir. Belədir ki, generallar özlərinin mülki rəhbərliyi ilə razılaşdırmadan heç bir siyasi bəyanat verə bilməzlər» (3, s.383). Digər tərəfdən amerikalı alimlər fəxrli elan edirlər ki, «demokratik təcrübəyə Amerikanın ən vacib töhfələrindən biri siyasi sistemin mərkəzləşmiş olmadığı və yeganə bir əldə birləşdirilmədiyinə təminat vermək üçün nəzarətlər və tarazlıqlar sisteminin inkişafıdır» (4, s.22).

Ümumiyyətlə, XX əsr boyunca ABŞ-da və digər demokratik dövlətlərdə hərbi qüvvələrə mülki nəzarət xeyli gücləndirilmiş, dövlət və cəmiyyət daxilində daha institusional şəkil almışdır. Nəticə etibarını ilə Amerikada, Qərbi Avropa və digər demokratik dövlətlərdə orduya mülki nəzarət həm adət-ənənəyə, həm

də bu ölkələrin Konstitusiyalarına uyğun şəkildə böyük təkamül yolu keçmişdir.

Birpartiyalı siyasi sistemin hökm sürdüyü keçmiş «sosialist lageri» dövlətlərində və xüsusən də SSRİ-də orduya nəzarəti partiya orqanları həyata keçirirdi. Bunun üçün silahlı qüvvələrin bütün strukturlarında Kommunist partiyasının hərbi təşkilatlarda rəsmi orqanları kimi tanınan siyasi orqanlar (политорганы) fəaliyyət göstərirdi. Belə nəzarət dövlət strukturlarının və ictimai həyatın bütün sahələrində olduğu kimi orduda da daha çox partiya nəzarəti (партийный контроль) funksiyasını daşıyırdı.

Sosialist lageri və SSRİ dağıldıqdan sonra demokratik inkişaf yolu seçmiş bir sıra Şərqi Avropa və digər yeni müstəqil dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da hərbi qüvvələrə mülki nəzarət sisteminin formalaşması prinsiplial bir problem olaraq öz həllini gözləyir. Son zaman'ar ölkəmizdə bu problem ən çox ictimai müzakirəyə çıxarılan mövzulardan biridir. Bu faktın özü də mövzunun və problemin ictimaiyyət üçün aktuallığından xəbər verir.

Müxtəlif mənbələrdə rast gəldiyimiz «Hərbi qüvvələrə siyasi nəzarət», «Orduya mülki nəzarət», «Silahlı qüvvələrə ictimai nəzarət», «Orduya vətəndaş nəzarəti», «Silahlı qüvvələrə demokratik vətəndaş nəzarəti», «Orduya partikulyar nəzarət» və digər bu kimi anlayışlar mahiyyət etibarlı ilə birbirindən o qədər də fərqlənmir. Bütün bu anlayışlar silahlı və ya hərbi qüvvə, təşkilat, qurum və orqanlara mülki şəxslər - siyasi rəhbərlik, mülki dövlət orqanları, siyasi partiya, qeyri-hökumət təşkilatları, dördüncü hakimiyyət kimi tanınan kütləvi informasiya vasitələri və ayrı - ayrı vətəndaşlar tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və müəyyən mənada nəzarətin subyektlərini müəyyənləşdirir. Digər tərəfdən «Ordu», «Silahlı qüvvələr», «Hərbi qüvvələr», «Hərbi birləşmələr», «Hərbi təşkilatlar», «Hərbi qurumlar», «Güc strukturları» və bu kimi digər anlayışlar da nəzarətin obyektlərini müəyyənləşdirən anlayışlardır.

Qərb və Rusiya mətbuatında «Silahlı qüvvələrə mülki nəzarət» anlayışından daha tez-tez istifadə olunur. Bu daha geniş və ümumi bir anlayış kimi həm rəsmi və həm də qeyri-rəsmi nəzarəti özündə ehtiva edir. Yəni mülki nəzarət siyasi hakimiyyət və dövlət orqanları ilə yanaşı, vergi ödəyicisi olan ayrı - ayrı vətəndaşlar, kütləvi informasiya vasitələri, qeyri - hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyətinin digər institutları tərəfindən həyata keçirilən nəzarəti özündə cəmləşdirir.

Bildiyimiz kimi orduya nəzarət sosial nəzarətin xüsusi formasıdır. Elmi dövriyyədə klassik anlamda «sosial nəzarət bir tərəfdən cəmiyyət üzvlərinin konform davranışının həvəsləndirilməsinə və gücləndirilməsinə, digər tərəfdən hamı tərəfindən qəbul olunmuş normalara zidd olan davranışların qarşısının alınmasına yönəlib» (5, s.279). Eyni zamanda «sosiologiyada sosial nəzarət anlayışı altında sosial qrupların bütün - həm böyük, həm də kiçik tiplərində cəmləşən ictimai təcrübənin bütün növləri başa düşülür» (5, s.279).

Beləliklə, a) dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət, b) ictimai nəzarət, c) partikulyar nəzarət mülki nəzarət sisteminin tərkib hissəsi olaraq diqqəti cəlb edir. Dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarətin subyektini kimi Prezident, qanunverici, icra, məhkəmə və digər rəsmi orqanlar çıxış edir. İctimai nəzarətin subyektlərinə qeyri-hökumət təşkilatları, müstəqil KİV-lər və vətəndaş cəmiyyətinin digər institutları daxildir. Ayrı-ayrı vətəndaşlar isə fərdi qaydada və ya qrup şəklində partikulyar nəzarətin subyektini olaraq hərbi qüvvələrə nəzarəti həyata keçirə bilərlər.

Nəzarətin obyektini müəyyənləşdirən ümumi anlayış isə «Dövlətin hərbi təşkilatı» ifadəsidir. Buraya dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış icra orqanları və strukturları aiddir. «Dövlətin hərbi təşkilatı» dedikdə silahlı qüvvələr (quru qoşunları, hava hücumundan müdafiə və hərbi-hava, hərbi-dəniz qüvvələri), sərhəd qoşunları, daxili qoşunlar, mülki müdafiə qoşunları, hərbi kəşfiyyat və əks kəşfiyyat orqanları, qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələr və hərbi sahənin maraqları ilə bağlı funksiyaları yerinə yetirən müəssisə və təşkilatlar (Müdafiə sənayesi kompleksi, hərbi-elmi tədqiqat mərkəzləri, C. Naxçıvanski adına hərbi litsey, Könüllü Hərbi Vətənpərvərlik Texniki İdman Cəmiyyəti (KHVTİC), hərbi komissarlıqlar və s.) başa düşülməlidir. Başqa cür ümumiləşdirsək, hərbi qulluqçu statusuna malik olan şəxslərlə komplektləşdirilməsi nəzərdə tutulan dövlət orqan və strukturları, komplektləşdirilmə və təcili tutulan asılı olmayaraq bilavasitə hərbi sahənin maraqları ilə bağlı funksiyaları (vəzifələri) yerinə yetirən qurumlar «Dövlətin hərbi təşkilatı» anlayışına aiddir və sözügedən nəzarətin obyektidirlər.

Orduya nəzarətin əsas məqsədi ölkənin hərbi təhlükəsizliyini və etibarlı müdafiəsini təmin etmək, hərbi qüvvələrdən siyasi proseslərdə inzibati qaydada sui-istifadə edilməsi və ya onların özlərinin siyasi proseslərə müdaxilə etmək imkanlarını maksimum məhdudlaşdırmaqdır. Lakin bu, orduya nəzarətin yeganə məqsədləri deyil. Dövlətin hərbi təşkilatına nəzarətin bir sıra digər önəmli məqsədləri də mövcuddur ki, onların hər biri barədə ayrı-ayrılıqda geniş müzakirələr aparmaq olar.

Təbiidir ki, sosial nəzarətin istiqamət və mahiyyəti tarixi inkişaf səviyyəsi ilə şərtləndirilən hər hansı bir sosial sistemin iqtisadi, siyasi, ideoloji və s. xarakterik xüsusiyyətlərindən asılıdır» (5, s.279).

Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, orduya nəzarətin məqsədləri hər bir ölkənin dövlət quruluşu özəlliklərinə və inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq mahiyyət etibarlı ilə və ya əhəmiyyətinə görə öncəlik sırasında yerini dəyişə bilər. Məsələn, Almaniya kimi demokratik və hüquqi dövlətlərdə hərbi təşkilatlarda əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması orduya nəzarətin çox vacib məqsədləri sırasına daxildir. Özbəkistanda isə hərbi qüvvələr nəzarətinin əsas məqsədi ölkədə mövcud olan siyasi rejimin dəstəklənməsini təmin etməkdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi orduya nəzarətin əsas vəzifəsi hərbi qüvvələrin mülki hakimiyyətə tabe olmasını təmin etməkdir. Silahlı qüvvələrin öz Konstitusion funksiyalarını layiqincə yerinə yetirməsini, ordu ilə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin möhkəmləndirilməsini təmin etmək də hərbi təşkilatə nəzarətin vəzifələrindəndir. Nəzarətin vəzifələri də çoxşaxəlidir. Vəzifələr mahiyyət etibarını ilə nəzarətin obyekt və subyektlərindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Orduya nəzarətlə bağlı diqqəti cəlb edən ən vacib məsələlərdən biri də onun həyata keçirilməsinin qayda və şərtlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsidir. Silahlı qüvvələrə nəzarət funksiyalarını həyata keçirən rəsmi və qeyri - rəsmi orqanların vəzifə və hüquqları məhz qanunla müəyyənləşdirilməlidir. Çünki nəzarətin qayda və şərtləri, onu həyata keçirən orqanların vəzifə və hüquqları normativ - hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilməzsə, demokratiyaya təhlükə törədilməsi, hərbi qüvvələrdən siyasi proseslərdə inzibati qaydada sui-istifadə edilməsi və ya onların özlərinin siyasi proseslərə müdaxilə etməsi imkanları reallığa çevrilir. Eyni zamanda nəzarətin həyata keçirilməsi qanunlarla nizamlanmazsa proseslər özbaşınalıq və ölkənin müdafiə sahəsinə lüzumsuz müdaxilələrlə nəticələnə bilər. Belə arzuolunmaz halların qarşısını almaq üçün demokratik inkişaf yolu seçmiş dövlətlərdə hərbi qüvvələrə nəzarət sisteminin formalaşmasını və həyata keçirilməsini nizamlayan qanunlar qəbul edilir. NATO - ya üzv olan dövlətlərdə bu qanunlar kollektiv təşkilatın maraqları çərçivəsində daim təkmilləşdirilir. Bu gün artıq ölkədə orduya demokratik nəzarət sisteminin mövcudluğu NATO - ya üzv olmaq üçün əsas şərtlərdən biri kimi irəli sürülür.

Demokratik cəmiyyətlərdə silahlı qüvvələrə nəzarət sisteminin əsas elementi parlament tərəfindən həyata keçirilən nəzarət sayılır. Hüquqi dövlətlərdə qanunvericilik orqanlarının hərbi quruculuq sahəsindəki fəaliyyəti normativ - hüquqi aktlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müdafiə sahəsində səlahiyyətləri «Müdafiə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Bu qanuna əsasən ölkə parlamenti «hərbi doktrinanı, hərbi quruculuq konsepsiyasını, büdcədən müdafiə üçün ayrılan məbləği, silahlı qüvvələrin ümumi strukturunu və sayını, hərbi məsələlərə dair beynəlxalq və dövlətlərarası müqavilələri, silahların və hərbi texnikanın dövlət inkişaf proqramını və s. təsdiq edir» (6, s.4). «Müdafiə haqqında» qanunun müvafiq müddəaları ilə «müharibə elan edilməsi və sülh bağlanması məsələlərinin həll edilməsi, silahlı qüvvələrin öz təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrə cəlb edilməsi barədə qərar qəbul edilməsi» və s. bu kimi vacib səlahiyyətlər də Milli Məclisə verilib (6, s.4). Bundan başqa göstərilən qanuna uyğun olaraq Azərbaycanın qanunverici orqanı «müdafiə nazirinin təyin olunması və vəzifəsindən azad edilməsinə razılıq verir, müdafiə məsələləri üzrə qanunvericiliyin həyata keçirilməsinə nəzarət edir, hərbi rütbələri müəyyən edir və «ordu generalı» rütbəsini fərdi qaydada verir» (6, s.4).

NATO və digər inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin qanunvericiliyində əzəmətli hərbi quruculuq proqramlarının həyata keçirilməsinə nəzarət;

b) silahlı qüvvələr üçün ayrılan pul, maddi və texniki vəsaitlərin düzgün istifadə edilməsinə nəzarət; c) hərbi büdcənin təyinatına uyğun xərclənməsinə nəzarət kimi çox mühüm funksiyalar da silahlı qüvvələrə nəzarət sisteminin əsas elementi sayılan parlamentin səlahiyyətinə aid edilir.

Qanunvericilik orqanları tərəfindən silahlı qüvvələrə nəzarət üzrə funksiyalar əsasən «aşağıdakı fəaliyyət növləri vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- deputat təhqiqatlarının təşkili və keçirilməsi;
- parlament dinləmələri;
- nəzarətə məruz qalan orqanların rəhbərlərinin və vəzifəli şəxslərinin hesabat, məruzə və məlumatlarının dinlənilməsi;
- parlament nəzarətinin subyektlərinin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə nəzarətə məruz qalan orqanların rəhbərlərinə və vəzifəli şəxslərinə deputat sorğularının göndərilməsi;
- təcəllikdə olan vəziyyət haqqında hərbi idarəetmə orqanlarının rəhbərlərinin dinlənilməsi» (7, s.2).

Parlament, hökumət və vətəndaş cəmiyyətinin hərbi quruculuq sahəsində rolları fərqli olsa da, onlar silahlı qüvvələrin Konstitusiyaya uyğun fəaliyyət göstərməsinə görə məsuliyyəti bölüşürlər. Ona görə də orduya nəzarət məsələlərində parlament, hökumət və vətəndaş cəmiyyəti arasında inama, ünsiyyətə və qarşılıqlı əməkdaşlığa əsaslanan dialoqa geniş yer verilməlidir.

Inkişaf etmiş hüquqi dövlətlərdə orduya nəzarətin subyektini kimi çıxış edən bütün dövlət orqanları, qeyri - hökumət təşkilatları və vergi ödəyicisi olaraq vətəndaşların da hüquq, vəzifə və məsuliyyətləri, silahlı qüvvələrə nəzarətin forma və üsulları da müvafiq normativ-hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilir.

«Son onillikdə dünyada təhlükəsizliklə bağlı vəziyyət köklü surətdə dəyişmişdir. Köhnə təhlükələr tədricən yox olub getdikcə onların yerini yeni və dəhşətli təhlükələr tutur. Bu, təhlükəsizlik, münaqişə və sülhün əsasını təşkil edən ideyalar barədə yeni düşüncə tərzinin yaranmasına rəvac vermişdir...

1990-cı ildən bəri əksər silahlı qüvvələrdə böyük islahatlar keçirilmişdir. İslahatlar müxtəlif ölkələrdə müxtəlif səbəblər ucubundan keçirilmişdir. Sadəcə desək, islahatın üç məqsədi fərqləndirilə bilər: a) Demokratikləşmə; b) Yeni təhlükəsizlik mühitinə uyğunlaşma; c) Beynəlmiləllik» (8, s.17,58). Digər tərəfdən Soyuq Müharibə dövründən sonrakı illərdə silahlı qüvvələrə öz köhnə əsas vəzifələrindən başqa beynəlxalq sülhə yardım, fəlakətlər zamanı yardım, hüquq-mühafizə orqanlarına kömək və millətini formalaşdırma iştirak (ictimai vəzifə) kimi yeni tapşırıqlar verilir. Bütün bunlar isə silahlı qüvvələrin ayrı-ayrı dövlətlərdə olduğu kimi, eləcə də beynəlxalq aləmdə rolunun, əhəmiyyətinin və həm də nüfuzunun artması deməkdir.

Dünya xalqlarının terrorizm və digər global təhlükəsizlik problemlərilə üz-üzə qaldığı bir zamanda hərbi qüvvələrə ehtiyacın artması ilə yanaşı, bu qüvvələrə adekvat nəzarətin əhəmiyyəti də artır. Odu ki, ölkəmizdə də hərbi təşkilatlara nəzarət edən strukturların yaradılmasına həm rəsmi dövlət orqanları, həm də vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən diqqət artırılmalı, müasir

standartlara uyğun qanunvericilik bazası yaradılmalı və bu sahədə olan boşluqlar tezliklə doldurulmalıdır. Ən başlıcası isə odur ki, Avroatlanük məkana inteqrasiyaya can atan, NATO ilə sıx əməkdaşlıq edən və ərazi bütövlüyü problemi ilə üz-üzə qalan bir dövlət kimi Azərbaycan bu məsələdə də digər postsovet ölkələrindən öndə olmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. M.F.Keiro. Demokratiya məqalələri: orduya mülki nəzarət. Azərneşr, 2002.
2. R.A.Dahl. Demokratiya haqqında. İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi (FAR CENTRE). 2-ci buraxılış. Bakı, Azərbaycan, 2005.
3. M.İ.Urovski. ABŞ demokratiyası haqqında əsas mətnlər. İqtisadi və Siyasi Araşdırmalar Mərkəzi (FAR CENTRE). Bakı, Azərbaycan, 2005.
4. «Demokratiya nədir?». ABŞ səfirliyi, Regional proqramlar ofisi. Bakı, Azərbaycan, 2005.
5. А.И.Кравченко, В.Ф.Анурин. Социология, ЗАО Издательский дом «Питер», 2005.
6. «Müdafiə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 26.11.1993-cü il, maddə 4.
7. В.Соловьев, В.Иванов. Газ. «Независимое военное образование», 11-17 августа 2006 года, №28 (486).
8. «Təhlükəsizlik sektoruna parlament nəzarəti: Qaydalar, mexanizmlər və görülən işlər». Parlamentlararası İttifaq (İPU), Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarətin Cenevrə Mərkəzi (DSAF), 2003.

РЕЗЮМЕ

Яшар Джафарли

**Реформы в области военного строительства:
к вопросу контроля над вооружёнными силами**

Статья посвящена проблемам контроля над вооружёнными силами. Исходя из исторического опыта роли вооружённых сил в защите общегосударственных и общенациональных интересов, автор показывает значимость контроля над вооружёнными силами. В статье рассказывается о накопленном опыте некоторых развитых стран, стран НАТО, а в особенности США, в этой области. Автор, ссылаясь на зарубежных учёных и экспертов, перечисляет формы и методы контроля над вооружёнными силами. В статье

перечисляются как объекты, так и субъекты контроля, рассказывается о целях и задачах как официальных, так и неофициальных форм контроля.

В работе особо подчёркивается роль и значение парламентского контроля, перечисляются виды деятельности парламента страны в области контроля над вооружёнными силами. Ссылаясь на действующие законодательные акты, автор перечисляет наиболее важные полномочия, которыми наделён парламент Азербайджанской Республики в области контроля над вооружёнными силами.

В заключении подчёркивается необходимость усовершенствования законодательной базы и создания более эффективной системы контроля над вооружёнными силами в Азербайджанской Республике.

SUMMARY

Yashar Jafarli

**Reforms in sphere of military construction:
issue on control over armed forces**

The article is devoted to problems of control over the armed forces. Proceeding from historical experience of role of armed forces in defence of national and state interests, the author indicates the importance of control over the armed forces. The article covers the experience collected by several advanced states, NATO states, especially USA, in the present sphere. Referring to the foreign scientists and experts author lists the forms and methods of control over the armed forces. The article describes objects as well as subjects of control, outlines the objectives and duties both of official and informal forms of control.

The work especially underlines the role and essence of parliament control, the kinds of activity of state parliament in a sphere of armed forces control are listed. Basing on operating legislative acts the author numbers the most important powers which the Azerbaijan Republic parliament is entitled, in a sphere of armed forces control.

In conclusion, the necessity of legislative base improvement and creation of more effective system of control over the armed forces of Azerbaijan Republic is underlined.